

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ОРЛОВСЬКИЙ РУСЛАН СЕМЕНОВИЧ

УДК 343.237 (477)

**ІНСТИТУТ СПІВУЧАСТІ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право»

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: кандидат юридичних наук, професор **Кривоченко Людмила Миколаївна**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, професор кафедри кримінального права №1.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Дудоров Олександр Олексійович**, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування злочинів територіальними органами Національної поліції України, заслужений діяч науки і техніки України;

доктор юридичних наук, професор **Савченко Андрій Володимирович**, Національна академія внутрішніх справ України, завідувач кафедри кримінального права;

доктор юридичних наук, професор **Харченко Вадим Борисович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету №6.

Захист відбудеться «31» жовтня 2019 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84 А.

Автореферат розіслано «27» вересня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Бурхливий розвиток суспільних відносин та постійна трансформація законодавства поставили питання про необхідність збереження кращих напрацювань юридичної науки попередніх періодів та змістовного оновлення існуючого правового регулювання з метою підвищення його ефективності. Реформи, які постійно здійснюються в державі, не оминули й кримінальне законодавство. Масштабні та систематичні зміни у ньому далеко не завжди є узгодженими і не приводять до підвищення системності кримінального права, створюючи подеколи прогалини, колізії та суперечності, ускладнюючи процес правозастосування. Динамізм кримінального закону не має позбавляти його внутрішньої системності та взаємоузгодженості. У недопущенні цього й полягає завдання юридичної науки.

Питання кримінально-правового регулювання співучасті у злочині не є ані новими, ані недостатньо дослідженими в теорії кримінального права. У різний час проблемам співучасті у злочині присвятили свої праці низка українських вчених (Ю. В. Абакумова, Д. П. Альошин, А. А. Вознюк, О. В. Головкін, І. М. Гриниха, Ю. В. Гродецький, Н. О. Гуторова, Л. М. Демидова, О. О. Дудоров, Г. П. Жаровська, М. В. Карчевський, О. О. Кваша, О. Ф. Ковітіді, І. О. Копйова, В. В. Кузнецов, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, Н. В. Невідома, Г. В. Новицький, М. І. Панов, А. В. Савченко, О. В. Ус, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, Д. М. Харко, В. Б. Харченко, С. Д. Шапченко, Н. М. Ярмиш та ін.), а також радянські та російські науковці (С. С. Аветисян, О. А. Арутюнов, Н. О. Бабій, С. О. Балеев, Д. А. Безбородов, Ф. Г. Бурчак, В. В. Васюков, Є. А. Галактіонов, Р. Р. Галіакбаров, О. К. Гамкрелідзе, П. І. Гришаєв, М. Г. Іванов, В. В. Качалов, Ю. О. Клименко, М. І. Ковальов, А. П. Козлов, Г. А. Кригер, Л. Л. Кругліков, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, У. Е. Лихмус, І. П. Малахов, А. А. Піонтковський, В. В. Питецький, В. С. Прохоров, Ю. Є. Пудовочкін, О. В. Пушкін, М. І. Святенюк, О. І. Ситникова, П. Ф. Тельнов, А. Н. Трайнін, О. М. Трухін, В. Г. Усов, О. М. Царегородцев, О. В. Шеслер тощо). Утім говорити про те, що всі існуючі проблеми співучасті у злочині віднайшли своє вирішення на сторінках юридичної літератури, передчасно. Значний обсяг наукових думок із приводу окремих питань співучасті у злочині не набув систематизованості, а інститут співучасті – системності.

Актуальність обраної теми дисертації пояснюється тим, що більшість наявних робіт або зосереджуються на дослідженні окремих конкретних питань співучасті у злочині, або присвячені дослідженню співучасті в цілому як соціально-правового та кримінологічного явища. Ключовим недоліком робіт першої групи є притаманна їм певна відірваність предмета дослідження від інших елементів системи кримінально-правового регулювання, дослідження явищ «у вакуумі», поза їх системними зв'язками. У той же час роботи другої групи характеризуються здебільшого мультидисциплінарністю, в якій за прагненням поєднати знання із кримінального права з

кримінологічними уявленнями та знаннями зі сфери соціальної психології іноді втрачається, «розмивається» зв'язок дослідження з усталеними та ніким не оспорюваними постулатами кримінального права. Водночас цілісні роботи, які б досліджували інститут співучасті як елемент механізму кримінально-правового регулювання, його внутрішню та зовнішню системність і несуперечливість, відсутні.

Автор не ставив за мету розробку нової теорії співучасті у злочині та кардинальний переворот в уявленнях про неї. Натомість вважає, що існує потреба в систематизації наявних знань за вказаною проблематикою з метою як виявлення досі нерозв'язаних у науці кримінального права питань, так і визначення шляхів подальших наукових розробок і вдосконалення кримінального законодавства. Доцільним убачається проведення критичного аналізу існуючих у теорії кримінального права та нормативному регулюванні концепцій щодо розуміння базисних категорій інституту співучасті та вирішення найбільш істотних теоретичних і практичних проблем кримінально-правової оцінки ситуацій, пов'язаних зі спільною й умисною участю декількох суб'єктів у вчиненні умисного злочину, на предмет їх цілісності, несуперечності та безпрогальності. Таке дослідження має відбуватись із використанням системного, функціонального та психологічного підходів як методологічної основи. Там, де існує правове регулювання вже володіє цими якостями, слід поставити остаточну крапку в дискусіях та констатувати достатній рівень розвитку як наукових уявлень, так і правового регулювання вищевказаних проблем. Водночас там, де системні зв'язки порушуються, або ж наявні «білі плями» чи неточності, необхідним є формулювання пропозицій щодо можливих шляхів комплексного врегулювання існуючих проблем із тим, щоб при цьому кожне із запропонованих теоретичних рішень узгоджувалось із іншими елементами механізму кримінально-правового регулювання, зберігаючи при цьому системність кримінального права та підвищуючи взаємоузгодженість кримінального законодавства.

Додатковим аргументом на користь необхідності та значущості проведення цілісного системного дослідження інституту співучасті у злочині є й прагнення законодавця вирішувати назрілі соціальні проблеми шляхом внесення постійних змін до кримінального законодавства. У зв'язку з цим КК втрачає якості системності та стає більш розбалансованим, а іноді й внутрішньо суперечливим. З огляду на це існуюче кримінальне законодавство потребує ретельного аналізу на предмет системності, взаємоузгодженості та внесення змін, спрямованих на відновлення цих якостей, у тому числі й у частині, яка стосується інституту співучасті у злочині.

Зазначене зумовило вибір теми дисертації та визначило її мету й завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами і планами. Робота виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Теоретичні проблеми

ефективності кримінального законодавства України та практики його застосування» (номер державної реєстрації 0111U000959). Тема дослідження затверджена рішенням вченої ради Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (протокол № 11 від 29 червня 2004 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розробка комплексної характеристики співучасті у злочині як інституту Загальної частини кримінального права, а також формування цілісного, несуперечливого та безпрогального теоретико-практичного уявлення про його зміст, структуру та місце в системі кримінально-правового регулювання й розробка пропозицій щодо удосконалення існуючої моделі законодавчої регламентації інституту співучасті та практики застосування його інституційних норм.

Задля досягнення зазначеної мети було поставлено та вирішено такі завдання:

- 1) розкрити поняття, ознаки, зміст та обсяг інституту права та інституту кримінального права;
- 2) обґрунтувати, що співучасть у злочині становить самостійний інститут Загальної частини кримінального права; визначити його природу, ознаки, структуру, функції та значення в системі кримінального права; з'ясувати та охарактеризувати ознаки інституційних норм про співучасть у злочині;
- 3) сформулювати методологічний інструментарій дослідження норм інституту співучасті у злочині, їх змісту, внутрішніх та зовнішніх зв'язків;
- 4) з'ясувати вплив акцесорної теорії, теорії самостійної відповідальності співучасників та новітніх концепцій на формування вчення про співучасть у злочині й однойменного інституту;
- 5) встановити функціональне призначення інституту співучасті у злочині та з'ясувати його вплив на структуру відповідного інституту;
- 6) визначити межі правового регулювання інституту співучасті та з'ясувати обсяг питань, вирішенню яких присвячені або мають бути присвячені норми, що його становлять; виявити значення поняття співучасті у злочині для формування меж відповідного інституту;
- 7) з'ясувати доцільність розширення існуючого переліку із чотирьох видів співучасників за рахунок додавання нових видів та визначити можливі шляхи усунення суперечностей у чинних законодавчих дефініціях;
- 8) розкрити функціональне призначення виокремлення форм співучасті у чинному КК і дослідити доцільність збереження існуючого переліку форм співучасті;
- 9) розв'язати існуючі проблеми кримінальної відповідальності та кваліфікації діянь співучасників, включаючи питання кваліфікації діянь співучасника, який виконав декілька ролей при спільному вчиненні злочину, особливостей поставлення у провину окремих ознак спільно вчиненого злочину, особливостей кваліфікації діянь інших співучасників у випадках ексцесу або

добровільної відмови одного з них, кваліфікації співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом, кваліфікації «невдалої співучасті» та питань призначення покарання за співучасть у злочині;

10) визначити місце інституту співучасті у злочині в системі кримінально-правового регулювання, встановити зв'язки його норм із іншими інститутами Загальної та Особливої частин кримінального права;

11) проаналізувати норми Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за так звані «спеціальні» види організаторства, підбурювання чи пособництва (злочини *sui generis*), на предмет їх належності до інституту співучасті;

12) встановити та продемонструвати співвідношення між нормами інституту співучасті та нормами Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за створення окремих видів злочинних об'єднань та участь у них;

13) виявити та показати співвідношення між нормами інституту співучасті та нормами Особливої частини КК, які передбачають форми співучасті у злочині як кваліфікуючі ознаки складів злочинів;

14) розкрити питання адекватності, системності та несуперечливості відображення норм інституту співучасті у злочині в кримінальному законодавстві, виявити існуючі недоліки та прогалини у правовому регулюванні;

15) використати зарубіжний та міжнародний досвід правового регулювання відповідальності за співучасть у злочині задля його врахування при визначенні перспектив удосконалення кримінального законодавства України;

16) окреслити і запропонувати вирішення нагальних у теорії кримінального права та правозастосовній практиці, проте не вирішених на законодавчому рівні, питань удосконалення інституту співучасті;

17) розробити рекомендації та пропозиції щодо усунення виявлених недоліків.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають і розвиваються з приводу спільного вчинення злочину декількома особами і застосування до них покарання та інших заходів кримінально-правового характеру.

Предметом дослідження є інститут співучасті в кримінальному праві України.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, вибір яких зумовлений особливостями мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження. Зокрема, діалектичний метод використовувався при дослідженні природи інституту права, інституту кримінального права, інституту співучасті (підрозділ 1.1), субінститутів інституту співучасті (підрозділи 2.3 – 2.5), аналізі зовнішніх зв'язків інституційних норм про співучасть у злочині із нормами інших інститутів Загальної (підрозділ 3.1) та Особливої (підрозділ 3.2) частин кримінального права; історико-правовий метод – при дослідженні генезису формування інституту

співучасті у злочині, впливу акцесорної теорії та теорії самостійної відповідальності співучасників на зміст і структуру інституту співучасті (підрозділ 2.1), формування й розвитку наукового знання про види співучасників (підрозділ 2.3); логічні методи: а) аналіз, синтез, індукція та дедукція – при дослідженні поняття (ознак) співучасті у злочині як системоутворюючого чинника однойменного інституту (підрозділ 2.2); б) методи формальної логіки – при встановленні підстав (критеріїв) класифікації співучасників (підрозділ 2.3), визначенні форм співучасті у злочині (підрозділ 2.4), конструюванні пропозицій щодо внесення змін та доповнень до чинного законодавства (підрозділи 2.3 – 2.5, 3.1, 4.2); філософський метод – під час встановлення філософського обґрунтування кримінальної відповідальності за співучасть у злочині та визначення меж відповідальності співучасників (підрозділ 2.2); герменевтичний метод – при тлумаченні наукових понять теорії кримінального права та положень чинного законодавства; метод сходження від конкретного до абстрактного і навпаки – при аналізі поняття та ознак інституційних норм про співучасть у злочині (підрозділ 1.2); догматичний метод – при аналізі та узагальненні наукових позицій щодо правового регулювання співучасті у злочині (підрозділи 2.2 – 2.5); порівняльно-правовий метод – при вивченні приписів міжнародного права та положень законодавства зарубіжних держав щодо співучасті у злочині з метою вирішення питання про можливість імплементації позитивного зарубіжного досвіду до кримінального законодавства України (підрозділ 4.1).

Складна соціально-психологічна природа спільної участі у вчиненні злочину зумовлює необхідність застосування як методології вивчення права, так і методології вивчення групової діяльності при дослідженні співучасті. З урахуванням того, що інститут співучасті являє собою системне правове утворення з чітко визначеною функціональною спрямованістю у межах галузі кримінального права, загальною методологічною засадою при його вивченні виступило використання системного, функціонального та психологічного підходів, які використовувались на всіх етапах дослідження та у всіх без винятку розділах дисертації.

Нормативно-правову та інформаційну основу дослідження становлять: Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КК України, інші закони України, закони і кодекси зарубіжних країн, рішення ЄСПЛ та міжнародних трибуналів, постанови Пленуму Верховного Суду України, висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду.

Доктринальну основу дисертації становлять теоретичні наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі філософії, системології, логіки, соціальної психології, кримінології, загальної теорії права, міжнародного й кримінального права.

Емпіричну базу дослідження становлять судові рішення вітчизняних судів різних інстанцій, постановлені у 2004 – 2019 роках, що розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень та у збірниках судової практики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що робота є системним дослідженням співучасті як інституту кримінального права, теоретико-методологічних засад його формування та розвитку, концептуальних підвалин та шляхів удосконалення існуючого механізму кримінально-правового регулювання співучасті у злочині. До найбільш важливих результатів, які відображають наукову новизну дисертації та виносяться на захист, належать такі положення.

Уперше:

- доведено, що співучасть становить самостійний складний функціональний інститут Загальної частини кримінального права і являє собою групу кримінально-правових норм, ідей та квазінормативних утворень, які структурно об'єднані між собою та покликані регулювати кримінально-правові відносини у випадках умисного і спільного вчинення умисного злочину декількома суб'єктами злочину;

- визначено особливості інституційних норм про співучасть у злочині, до яких належать їх системність, структурність, несамостійність у здійсненні правового регулювання, взаємоузгодженість, несуперечливість та функціональна пов'язаність;

- аргументовано, що поняття співучасті у злочині (його об'єктивні та суб'єктивні ознаки) є системоутворюючим центром (чинником) однойменного інституту, навколо якого об'єднані кримінально-правові норми, і яке встановлює межі правового регулювання інституту співучасті;

- встановлено структуру інституту співучасті у злочині, яка складається з трьох ключових субінститутів: види співучасників, форми співучасті та кримінальна відповідальність за співучасть у злочині; виявлені внутрішні зв'язки між нормами вказаних субінститутів; доведено, що основне функціональне призначення а) субінституту видів співучасників полягає в обґрунтуванні кримінальної відповідальності осіб, які безпосередньо не виконували діяння, описане в диспозиції статті Особливої частини КК, але схилили інших до участі в ньому, організували його вчинення або ж сприяли його вчиненню; б) субінституту форм співучасті – у визначенні критерію та фіксації зростання суспільної небезпечності вчиненого у співучасті злочину; в) субінституту кримінальної відповідальності за співучасть у злочині – у визначенні її особливостей, окресленні меж поставлення спільно вчиненого злочину у провину, формулюванні певної рамки для врахування характеру та ступеня участі суб'єкта у вчиненому злочині;

- обґрунтовано, що приписи Особливої частини КК, які передбачають кримінальну відповідальність за так звані «спеціальні» види організаторства (статті 110², 255, 257, 258³, 258⁵, 293, 294), підбурювання (статті 258¹, 300, 301, 304, 369³ та 370) чи пособництва (статті 258⁴ та

332), не належать до інституту співучасті у злочині, оскільки не виконують його функціональне завдання;

– обґрунтовано, що приписи Особливої частини КК, які передбачають кримінальну відповідальність за створення окремих видів злочинних об'єднань та участь у них (ч. 5 ст. 143, статті 255, 257, 258³, частини 1–3 ст. 260, ст. 392), не належать до інституту співучасті, який має лише зовнішні зв'язки із зазначеними приписами;

– встановлено зовнішні зв'язки інституту співучасті у злочині з іншими інститутами Загальної та Особливої частин кримінального права; проведено класифікацію таких зв'язків; виявлено координаційний характер зв'язків інституту співучасті із більшістю інститутів Загальної частини кримінального права (злочину, суб'єкта злочину, незакінченого злочину, множинності злочинів, обставин, що виключають злочинність діяння, покарання та його призначення, звільнення від кримінальної відповідальності) та компліментарний і підпорядковуючий характер зв'язків із інститутами Особливої частини кримінального права;

– обґрунтовано, що дворівненість у визначенні організатора призводить до виходу його поняття, закріпленого у ч. 3 ст. 27 КК, за межі поняття співучасті у злочині; запропоновано відповідне удосконалення тексту кримінального закону задля досягнення взаємоузгодженості між ст. 26 та ч. 3 ст. 27 КК;

– виявлено, що форми співучасті (вчинення злочину групою осіб, за попередньою змовою групою осіб, організованою групою) являють собою не класифікацію, а шкалу, на якій за рахунок додавання нових ознак до вже існуючих форм співучасті закріплюється якісно новий рівень об'єднання зусиль співучасників та суспільної небезпечності вчиненого;

– сформульовано пропозиції щодо законодавчого відображення принципу «матрьошки» та правил його застосування при кваліфікації злочинів, учинених більш організованими злочинними об'єднаннями;

– обґрунтовано недоцільність виокремлення у кримінальному законі злочинної організації як самостійної форми співучасті та необхідність текстуального розміщення її визначення у примітці до ст. 255 КК;

– доведено, що основою кримінально-правової протидії організованій злочинності має бути комплексне і системне застосування норм інститутів співучасті та множинності злочинів, яке доповнюється криміналізацією в Особливій частині КК самого факту створення та участі у найбільш небезпечних злочинних об'єднаннях; рекомендовано виключити із КК положення ст. 30 як такі, функціональне призначення яких не пов'язано із виконанням завдань інституту співучасті у злочині;

– встановлено, що існуюча нині акцесорна прив'язка кваліфікації діянь організатора, підбурювача та пособника до кваліфікації діяння виконавця (ч. 2 ст. 29 КК) ставить під сумнів

визнану в теорії кримінального права можливість різної кваліфікації діянь співучасників; змодельовано норму про підставу кримінальної відповідальності співучасників, відповідно до якої вони несуть таку відповідальність за спільно вчинений злочин;

– обґрунтовано доцільність доповнення переліку обставин, що обтяжують покарання (ч. 1 ст. 67 КК), такою факультативною обставиною, як вчинення злочину групою осіб;

– виявлено два перспективні напрямки вдосконалення інституту співучасті у кримінальному праві: 1) структурний, який передбачає перегляд і очищення інституційних норм про співучасть у злочині від нормативних приписів, які помилково відносять до вказаного інституту, або ж таких, які виходять за межі вказаного інституту; 2) змістовний, який полягає у подоланні існуючих прогалин і суперечностей між інституційними нормами про співучасть у злочині між собою та з нормами інших інститутів кримінального права;

– доведено, що запровадження кримінальних проступків до законодавства України не вплине на зміст та зовнішні зв'язки інституту співучасті, а співучасть буде можливою як у злочинах, так і у кримінальних проступках, і не матиме специфіки стосовно жодної з цих категорій;

удосконалено:

– методологічну основу дослідження складних структурних одиниць системи галузі кримінального права – кримінально-правових інститутів, та особливості застосування системного, функціонального і психологічного підходів при дослідженні співучасті у злочині; сформульовано алгоритм (етапи) такого дослідження;

– підхід, відповідно до якого співучасть у злочинах із подвійною формою вини можлива у випадках, якщо основний склад злочину є формальним, а кваліфікований склад формується законодавцем за рахунок приєднання суспільно небезпечних наслідків, та у злочинах з похідними наслідками; а також підхід, згідно з яким спричинення необережного наслідку не може бути поставлено у провину іншим співучасникам, крім виконавця;

– позицію щодо неможливості одночасного використання двох критеріїв при класифікації співучасників – і характеру, і ступеня участі у вчиненні злочину;

– визначення понять, що стосуються термінологічного апарату суб'єктного складу в кримінальному праві: суб'єкта злочину, виконавця, організатора, підбурювача та пособника;

– позицію, відповідно до якої діяння із заздалегідь не обіцяного, але систематичного переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збуту таких предметів не має визнаватися пособництвом, а повинно залишатися предметом правового регулювання інституту причетності до злочину; обґрунтовано, що оцінка такого діяння, як співучасть у злочині, веде до покладання на особу, що її здійснює, необґрунтованого та надмірного обов'язку усвідомлювати факт здобуття майна саме в результаті вчинення конкретного злочину та встановлює виправдану презумпцію, що

який би злочин не було вчинено, яке б майно не було здобуте в результаті його вчинення, все одно особа надасть своє сприяння;

- положення про те, що саме ступінь зорганізованості співучасників має виступати критерієм для законодавчого формулювання положень про форми співучасті у злочині;

- розуміння меж поставлення у провину кожному зі співучасників кваліфікуючих та привілейованих ознак складу спільно вчиненого злочину з урахуванням їх правової природи, кримінально-правового значення та психічного ставлення до них;

- підхід, згідно з яким ексцес (вихід за межі домовленості, що відбулася між співучасниками) може бути здійснений не лише виконавцем, а й будь-яким співучасником (організатором, підбурювачем, пособником);

- положення про способи (форми) добровільної відмови співучасників; правила кваліфікації діянь інших співучасників при добровільній відмові одного або декількох із них;

- послідовність застосування правил призначення покарання співучасникам з урахуванням загальних засад та спеціальних правил його призначення;

- позицію про можливість співучасті у злочинах, що вчиняються при перевищенні меж необхідної оборони; підхід щодо неможливості застосування інституційних норм про співучасть при кваліфікації діяння особи, яка вчинила злочин, передбачений ч. 2 ст. 43 КК при виконанні спеціального завдання із попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації;

- науковий підхід, згідно з яким «довірчий виконавець» не є виконавцем злочину, а його діяння має оцінюватись як пособництво у формі заздалегідь обіцяного сприяння вчиненню злочину;

- обґрунтування твердження про можливість виконання загальним суб'єктом будь-якої ролі (в тому числі й ролі співвиконавця) при вчиненні злочину зі спеціальним суб'єктом, за умови, що хоча б один із виконавців володіє ознакою спеціального суб'єкта злочину;

набули подальшого розвитку:

- положення про співвідношення акцесорної теорії та теорії самостійної відповідальності співучасників у існуючому правовому регулюванні співучасті у злочині;

- позиція про неприпустимість перегляду: а) кількісної ознаки співучасті у злочині та поширення інституційних норм про співучасть у злочині на випадки спільного вчинення передбаченого КК суспільно небезпечного діяння суб'єктом злочину та несуб'єктом, суб'єктом та юридичною особою; б) суб'єктивних ознак співучасті у злочині та поширення її на випадки вчинення необережних злочинів та необережної участі у вчиненні злочинів;

- позиція про недоцільність перегляду існуючого чотириелементного переліку видів співучасників та його розширення за рахунок додавання ініціатора, провокатора, керівника, посередника або замовника;
- аргументи на користь того, що вчинення злочину групою осіб та за попередньою змовою групою осіб можливе як при співвиконавстві, так і з розподілом ролей співучасників;
- підхід, відповідно до якого при кваліфікації діянь співучасників необхідним є посилання на всі ті частини ст. 27 КК, які передбачають усі виконані таким співучасником ролі, включаючи роль виконавця;
- наукова позиція про недоцільність формалізації правил призначення покарання співучасникам залежно від характеру їх участі у вчиненому злочині чи форми співучасті;
- підхід, згідно з яким випадки так званого невдалого організаторства, підбурювання та пособництва не є предметом правового регулювання інституту співучасті у злочині та мають оцінюватись як готування до злочину за ст. 14 і тією частиною статті Особливої частини КК, яка передбачає відповідну форму співучасті, у якій винний бажав вчинити злочин;
- твердження про неможливість використання понять вчинення злочину групою осіб, за попередньою змовою групою осіб та організованою групою як кваліфікуючих ознак в Особливій частині КК у значенні, відмінному від того, яке закладено до них у ст. 28 КК;
- пропозиції щодо доповнення ст. 31 КК приписом, який унеможливував би добровільну відмову провокатора злочину.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертації становлять теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації, які в подальшому можуть бути використані:

- у науково-дослідній діяльності – як засади для подальшого наукового осмислення проблем інституту співучасті у кримінальному праві в цілому та окремих положень, що входять до його змісту;
- у правотворчій діяльності – при внесенні змін і доповнень до кримінального законодавства, у процесі розробки нової редакції Кримінального кодексу України;
- у правозастосуванні – як рекомендації щодо кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання співучасників тощо. Висновки, що містяться в дисертації, можуть бути основою для внесення змін до чинних постанов Пленуму Верховного Суду України, висновків щодо застосування норм права у постановках Касаційного кримінального суду та Великої Палати Верховного Суду, підготовки та прийняття нових актів судового тлумачення;
- у навчальному процесі – при викладанні курсу кримінального права (Загальна та Особлива частини) та спеціальних курсів кримінально-правового циклу («Кримінально-правові питання боротьби з організованою злочинністю», «Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації»

тощо), а також при підготовці підручників, навчальних, навчально-методичних та довідкових посібників, науково-практичних коментарів КК тощо;

– у правоохоронній діяльності – при проведенні роботи з підвищення рівня правової освіти, професійної правосвідомості та кваліфікації суддів і працівників правоохоронних органів.

Апробація результатів дисертації. Дисертація виконана на кафедрі кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, обговорена та рекомендована до захисту на розширеному засіданні кафедри кримінального права. Основні положення, висновки, пропозиції та практичні рекомендації, сформульовані в дисертації, доповідалися на всеукраїнських і міжнародних конференціях та круглих столах, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України» (м. Луганськ, 20–21 травня 2011 р.); Другій міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права» (м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми кримінальної відповідальності» (м. Харків, 10–11 жовтня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (м. Ужгород, 28 лютого – 1 березня 2014 р.); Міжнародної науково-практичній конференції «Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы» (Республіка Молдова, Кишинев, 28–29 березня 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Одеса, 4 квітня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку» (м. Донецьк, 4–5 квітня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпропетровськ, 4–5 квітня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин» (м. Одеса, 11–12 квітня 2014 р.). Результати дисертації були апробовані в навчально-методичному процесі (Акт впровадження Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого).

Публікації. Основні результати дисертації знайшли своє відображення у 35 наукових працях, а саме: 1 монографії, 25 наукових статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях України та виданнях інших держав, а також у тезах 9 наукових доповідей на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях і круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Структура роботи зумовлена метою, завданнями, об'єктом та предметом дослідження. Дисертація структурно складається з вступу, чотирьох розділів, які охоплюють дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 512 сторінок, з яких основного тексту – 405 сторінок, список використаних джерел (1002 найменування) – на 102 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються її зв'язок із науковими програмами та планами, ступінь наукової розробленості проблеми, розкриваються мета та завдання дослідження, зазначаються його об'єкт, предмет і методологія, характеризується емпірична база роботи, формулюється наукова новизна одержаних результатів, встановлюється теоретичне і практичне значення дисертації, міститься інформація про апробацію її матеріалів.

Розділ 1 «Загальнотеоретичні підходи та концептуальні засади дослідження співучасті у злочині як інституту кримінального права» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *«Загальні підходи до розуміння понять «інститут кримінального права» та «співучасть у злочині як інститут кримінального права»* здійснено аналіз поняття інституту права (його ознак), інституту кримінального права, проведено їх класифікації, досліджено соціально-правову природу, ознаки, структуру, функції та значення інституту співучасті в системі кримінального права. Доведено, що під інститутом права слід розуміти відносно самостійну (автономну) систему правових норм, ненормативних та квазінормативних утворень, які забезпечують цілісне й безпрогальне регулювання групи (виду) або сторони якісно однорідних суспільних відносин у межах галузі кримінального права, чи виконання певної внутрішньогалузевої операції, і є зовнішньо структурно оформленими у статті, групи статей чи розділи закону про кримінальну відповідальність. Обґрунтовано, що кримінально-правовий інститут є підсистемою нижчого рівня у системі кримінального права і має спільні з нею характеристики – об'єктивну відокремленість і органічну єдність компонентів, специфічність методу, відносну самостійність, стійкість та автономність функціонування. Водночас підпорядкований характер інституту права щодо галузі обумовлений значно вужчим обсягом правового регулювання інституту. Єдність кримінально-правового інституту та галузі кримінального права забезпечується через внутрішньогалузеві принципи, що є наскрізною ниткою (стрижнем, базою) та забезпечують несуперечність і координацію правового регулювання. Доведено, що інститути кримінального права можуть бути класифіковані за різними критеріями: за сферою (предметом) правового регулювання, за способом (особливостями застосування загальногалузевого методу) регулювання суспільних відносин, функціональною роллю, структурою, елементним складом та формою законодавчого закріплення.

Встановлено, що, не зважаючи на майже аксіоматичне використання вченими категорії «інститут співучасті у злочині», будь-які реальні обґрунтування того факту, що співучасть у злочині є самостійним інститутом кримінального права, у кримінально-правовій науці відсутні. Доведено, що система кримінально-правових норм, ідей та квазінормативних утворень, які

структурно об'єднані між собою та покликані регулювати одну спільну сторону кримінально-правових відносин: випадки умисного і спільного вчинення умисного злочину декількома суб'єктами злочину, становить самостійний кримінально-правовий інститут – інститут співучасті у злочині.

Інститут співучасті виник задля обґрунтування, визначення меж і особливостей кримінальної відповідальності суб'єктів, які умисно та узгоджено вчиняють певні діяння, що ставлять об'єкт кримінально-правової охорони у небезпеку заподіяння шкоди, але самостійно спричинити таку шкоду не здатні (оскільки не виконують об'єктивну сторону складу злочину), та для вираження об'єктивно вищого рівня суспільної небезпечності злочину, у вчиненні якого беруть участь декілька суб'єктів. Процес розвитку цього інституту визначається домінуванням двох протилежних тенденцій: а) встановлення чітких критеріїв визнання особи співучасником, закріплення меж відповідальності співучасників за спільно вчинений злочин і як наслідок цього – звуження обсягу правового регулювання інституту співучасті; б) поступове поглиблення кримінально-правового регулювання через диференціацію відповідальності співучасників залежно від характеру і ступеня їх участі у спільно вчиненому злочині, форми співучасті тощо.

З'ясовано, що інститут співучасті є функціональним інститутом Загальної частини кримінального права, який за своєю внутрішньою структурою може бути віднесений до складних. У його межах можна виокремити як загальні положення, що стосуються співучасті у злочині взагалі, так і субінститути видів співучасників, форм співучасті та особливостей кримінальної відповідальності співучасників.

Підрозділ 1.2. «Інституційна норма як елемент структури інституту кримінального права та її співвідношення з нормою права та кримінально-правовою нормою: загальнотеоретичний аспект» присвячений аналізу загальних ознак інституційних норм про співучасть у злочині. Окремо розглянуто існуючі в науці кримінального права підходи до поняття кримінально-правової норми, її структури та співвідношення з нормою кримінального закону як змісту і форми. Сформульовано авторську позицію про необхідність виокремлення кримінально-правової норми у широкому та вузькому розуміннях. Установлено, що правові норми, які входять до інституту співучасті, об'єднані в його межах не механічно та штучно, а об'єктивно й історично пов'язані між собою. Вказаним нормам притаманні всі ознаки правових та, зокрема, кримінально-правових норм: загальнообов'язковість, формальна визначеність, узагальнений характер формулювання правил, забезпеченість державним примусом. Вони беруть безпосередню участь у формулюванні диспозиції та санкції логічної кримінально-правової норми.

Доведено, що, будучи об'єднаними в межах одного інституту права, норми набувають специфічних, обумовлених особливостями конкретного інституту, ознак, до яких належать: 1) системність; 2) структурність; 3) несамостійність; 4) взаємоузгодженість та несуперечливість;

5) функціональна пов'язаність. Системність інституційних норм визначається їх глибокою інтегрованістю як у систему самої галузі права, так і в матерію конкретного інституту. Структурність інституційних норм характеризує їх місце у внутрішній будові інституту, яке визначається наявністю логічних зв'язків між нормами. Несамостійність інституційних норм виявляється у тому, що, будучи включеними до структури інституту, вони фактично втрачають реальну можливість самостійного впливу на суспільні відносини. Взаємоузгодженість та несуперечливість інституційної норми полягає в низці семантичних і лінгвістичних вимог до текстуального її вираження, дотримання яких має забезпечувати точність, доступність та зрозумілість нормативних приписів. Функціональна пов'язаність інституційних норм виявляється у тому, що всі норми, які входять до складу інституту, тією чи іншою мірою спрямовані на виконання внутрішньогалузевого завдання, яке стало підставою формування інституту.

У підрозділі 1.3. *«Методологічні засади дослідження співучасті у злочині як інституту кримінального права»* наведено методологічний інструментарій дослідження інституту співучасті. З'ясовано, що основними підходами, у руслі яких має відбуватися наукове пізнання інституту співучасті у злочині, є системний, функціональний та психологічний підходи. У підрозділі розкриваються методологічні засади та обґрунтовуються необхідність і переваги застосування вказаних підходів.

Доведено, що використання системного підходу при проведенні дослідження інституту співучасті передбачає детальне вивчення його внутрішньої структури, функцій, взаємозв'язків, взаємозумовленості й несуперечливості правових норм, що входять до його складу, його інтегративних якостей та зовнішніх зв'язків з іншими інститутами як Загальної, так і Особливої частини кримінального права та зумовлює такі етапи: 1) встановлення структури інституту співучасті, його елементного складу, аналіз місця і значення інституційних норм про співучасть у системі галузі кримінального права; 2) виявлення інтеграційних зв'язків між нормами, що становлять інститут співучасті у злочині; 3) вивчення основ його функціонування; 4) дослідження внутрішньосистемних і міжсистемних зв'язків цього інституту; 5) аналіз ступеня адекватності відображення норм інституту співучасті в законі про кримінальну відповідальність; 6) дослідження динаміки його розвитку в кримінальному праві; 7) визначення можливих перспективних напрямів його вдосконалення.

Обґрунтовано, що використання структурно-функціонального підходу в дослідженні інституту співучасті полягає як у визначенні тієї ролі, яку норми інституту співучасті відіграють у реалізації основних (охоронної та регулятивної) і додаткових (виховної, компенсаційної та заохочувальної) функцій галузі кримінального права, так і у виявленні функціональних залежностей між окремими нормами, що до нього входять, і між цими нормами та інститутом співучасті в цілому.

Установлено, що застосування психологічного підходу при дослідженні інституту співучасті дозволяє сформулювати поглиблене розуміння підстав та меж кримінальної відповідальності співучасників, особливостей їх вини, а також надати більш повне обґрунтування вищого рівня суспільної небезпечності спільно вчиненого діяння.

Розділ 2 «Зміст, структура і внутрішні зв'язки між нормами інституту співучасті у кримінальному праві та питання їх відображення у кримінальному законодавстві України» складається з п'яти підрозділів, в яких проведено аналіз внутрішньої структури інституту співучасті у злочині, змісту, природи, функціонального призначення та системних зв'язків між нормами, що його становлять.

У підрозділі 2.1. *«Роль історичного розвитку вчення про співучасть у формуванні змісту і структури інституційних норм про співучасть у злочині»* визначено вплив акцесорної теорії, теорії самостійної відповідальності співучасників та новітніх концепцій на формування вчення про співучасть у злочині та однойменного інституту. Встановлено, що жодна із названих теорій так і не набула своєї логічної завершеності та не була повною мірою реалізована у нормах галузі кримінального права. Водночас використання рішень, запропонованих цими теоріями, визначило особливості конструкції інституту співучасті в сучасному законодавстві про кримінальну відповідальність. З'ясовано, що нормативне закріплення співучасті є комбінованим, проведеним з використанням норм різної природи, що використовуються у різних поєднаннях. Виявлено, що на сучасному етапі розвитку кримінального права концепції, які домінують при формулюванні тих чи інших кримінально-правових норм, піддаються постійному критичному осмисленню та сумніву на предмет їх здатності найбільш ефективним чином забезпечити правове регулювання опосередкованих відносин та боротьбу зі злочинністю.

У підрозділі 2.2. *«Значення поняття та ознак співучасті у злочині для вирішення питання про систему і межі інституту співучасті у кримінальному праві»* дослідженню піддано поняття співучасті у злочині як таке, що є системоутворюючим центром однойменного інституту та визначає його межі. Доведено, що закріплене у ст. 26 КК поняття співучасті у злочині як умисної та спільної участі декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину є вдалим і таким, що не викликає заперечень із приводу його змісту. Розглянуто об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті.

При аналізі кількісної ознаки обґрунтовано недоцільність визнання співучасті наявною за відсутності як мінімум двох суб'єктів злочину та неможливість поширювати інституційні норми про співучасть, що стосуються кваліфікуючих ознак складів злочинів щодо форм співучасті, і на випадки, у яких співучасть в дійсності відсутня. Встановлено, що спроби розповсюдити поняття співучасті або окремі норми, які регулюють цей феномен, на випадки спільного вчинення передбаченого КК суспільно небезпечного діяння суб'єктом злочину та несуб'єктом або

допустити співучасть за участю юридичної особи є безпідставними. Необхідність забезпечення системності кримінального права, єдності та взаємоузгодженості його основних інститутів вимагає від законодавця утримуватися від прийняття поспішних рішень у цьому напрямку.

При аналізі якісної ознаки співучасті особливу увагу приділено доведенню того факту, що спільність є саме об'єктивною ознакою, а також дослідженню підходів до розуміння злочинного результату та дискусії про характер об'єктивних зв'язків при співучасті у злочині (причинний/обумовлюючий). Визначено, що спільність виражається через функціональний зв'язок між діями всіх співучасників, загальний для всіх учасників результат і об'єктивний зв'язок між діями кожного співучасника та злочинним результатом. Злочинний результат у злочинах з матеріальним складом полягає у суспільно небезпечних наслідках, передбачених у відповідній диспозиції статті Особливої частини КК, тоді як у злочинах з формальним і усіченим складом саме вчинення передбаченого кримінальним законом діяння виконавцем і утворює вказаний злочинний результат. Наведено додаткові аргументи на користь позиції тих вчених, які розрізняють причинний та обумовлюючий зв'язок при співучасті. За співучасті у злочині значимий з точки зору кримінального права причинний зв'язок має місце лише при вчиненні злочинів з матеріальним складом та між суспільно небезпечним діянням виконавця та суспільно небезпечними наслідками, передбаченими у диспозиції статті Особливої частини КК. Діяння інших співучасників перебувають у об'єктивному обумовлюючому зв'язку з діянням виконавця та через нього – з настанням суспільно небезпечних наслідків у злочинах з матеріальним складом. Установлено, що функціональне призначення інституту співучасті на ранніх етапах його формування саме і полягало в обґрунтуванні відповідальності осіб, які мають стійкий об'єктивний зв'язок як зі вчиненням суспільно небезпечним діянням виконавця, так і з його наслідком, але цей зв'язок не є причинним.

При дослідженні суб'єктивних ознак співучасті підтверджено недоцільність поширення інституційних норм про співучасть на випадки умисної участі в необережному злочині, необережної участі в умисному злочині та необережної участі в необережному злочині. Встановлено, що кримінально-правова оцінка співзаподіяння шкоди в окреслених ситуаціях має віднайти своє правове регулювання в нормах КК, але незрівнянно вищий ступінь суспільної небезпечності співучасті у злочині за інші злочини, що вчиняються декількома особами, пояснює неможливість та недоцільність розширення поняття співучасті. Обґрунтовано, що співучасть у злочинах з подвійною формою вини можлива у тих злочинах, в яких основний склад є формальним (і щодо діяння наявний прямий умисел), а кваліфікований склад формується законодавцем за рахунок приєднання суспільно небезпечних наслідків, а також у злочинах з похідними наслідками. Доведено, що спричинення необережного наслідку таких злочинів не може бути поставлене у провину іншим співучасникам, крім виконавця.

Встановлено, що інтелектуальний момент умислу при співучасті не вкладається в стандартні рамки його законодавчого розуміння. Його особливістю є дворівнева структура його інтелектуальної ознаки, що виявляється в наявності двостороннього суб'єктивного зв'язку, вираженого хоча б через мінімальну обізнаність співучасників про наявність та діяння одне одного. Достатнім є усвідомлення хоча б наявності найближчої ланки такого співучасника. Такий мінімальний зв'язок стає більш ускладненим в організованих формах співучасті. Спільність умислу не є обов'язковою для співучасті у злочині.

Системний аналіз поняття співучасті дозволив визначити межі правового регулювання однойменного інституту та встановити обсяг питань, вирішенню яких присвячені або мають бути присвячені норми, що його становлять. Аналіз потрійного характеру функціонального призначення інституту співучасті у злочині дозволив виділити в його структурі три основні субінститути: видів співучасників, форм співучасті та особливостей кримінальної відповідальності за співучасть у злочині. У першому з них виявляється фундаментальна функція цього інституту – обґрунтування кримінальної відповідальності суб'єктів, які безпосередньо не виконували діяння, описане в диспозиції статті Особливої частини КК, але схилили інших до участі в ньому, організували його вчинення або ж сприяли його вчиненню. Завдання другого субінституту полягає в закріпленні вищого рівня суспільної небезпечності злочину, вчиненого шляхом об'єднання зусиль декількох суб'єктів, відображенні градації зростання такої суспільної небезпечності та визначенні якісних ознак, які обумовлюють таке зростання. Третій субінститут присвячений визначенню особливостей кримінальної відповідальності співучасників, окресленню меж поставлення спільно вчиненого злочину у провину, формулюванню певної рамки для врахування характеру й ступеня участі співучасника у вчиненому злочині.

У підрозділі 2.3. «Види співучасників: проблеми термінологічної та змістовної неточності в кримінальному законодавстві» досліджуються питання функціонального призначення і змістовного наповнення субінституту видів співучасників та адекватності його відображення у кримінальному законодавстві.

З'ясовано, що внутрішньосистемне функціональне призначення субінституту видів співучасників реалізується у трьох основних напрямках: 1) вишукування та відбір серед усієї сукупності об'єктивних зв'язків між діяннями конкретних суб'єктів та злочином обмеженого кола таких із них, які є найбільш істотними, вагомими для успішного вчинення виконавцем передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння та для настання суспільно небезпечних наслідків у злочинах з матеріальним складом; 2) формування необхідної юридичної підстави для притягнення суб'єктів, зв'язки яких з учиненим злочином є істотними, до кримінальної відповідальності; 3) створення кореляційних зв'язків з нормами субінституту кримінальної відповідальності за співучасть у злочині. Норми цього субінституту, фіксуючи

характер і ступінь суспільної небезпечності діянь, що вчиняються виконавцем, організатором, підбурювачем та пособником, обумовлюють зміст нормативних приписів, що стосуються диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання співучасників.

Проаналізовано основні теорії щодо визначення кола осіб, які мають визнаватися співучасниками, що історично склалися. Досліджено норми Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за так звані «спеціальні» види організаторства, підбурювання чи пособництва, та обґрунтовано їх неналежність до норм інституту співучасті, оскільки, будучи виділені законодавцем в окремі склади злочинів, діяння, що типово становлять організаторство, підбурювання або пособництво, набувають ознак об'єктивної сторони складів конкретних злочинів, а отже, і особа, яка вчиняє вказані діяння, стає виконавцем (за наявності співучасті) або одноособовим суб'єктом (за відсутності такої). У зв'язку з цим вказані норми не виконують функціональної ролі, характерної для норм інституту співучасті.

Встановлено критерії класифікації співучасників та досліджено висловлені у кримінально-правовій науці пропозиції виокремлення ініціатора, провокатора, керівника, посередника і замовника. Доведено, що всі такі пропозиції не відповідають функціональному призначенню субінституту видів співучасників, оскільки базуються на ідеї подрібнення вже існуючих видів, виокремлення з їх діянь певних частин і формування на цій підставі нових самостійних видів співучасників. Обґрунтовано, що існуючий перелік із чотирьох видів співучасників (виконавець, організатор, підбурювач та пособник) є достатнім і не вимагає розширення, проте потребує усунення термінологічних та змістовних неточностей.

Розвинено позицію, відповідно до якої оскільки опосередковане вчинення злочину характерне не лише для злочинів, вчинених у співучасті, то вказівка на можливість використання особи, що не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене, має бути перенесена до ч.1 ст.18 КК. Запропоновано відповідні зміни до законодавчого визначення виконавця, які чітко відображали б його роль – виконання в повному обсязі або частково об'єктивної сторони складу злочину. Встановлено, що проблеми законодавчого визначення пособника пов'язані з тим, що воно не охоплює окремі форми об'єктивного сприяння вчиненню злочину, зокрема посередництво. Запропоновано визначення поняття пособника, в якому передбачався би не вичерпний, але приблизний перелік діянь, що утворюють виконання такої ролі. Доведено, що діяння із заздалегідь не обіцяного, проте, систематичного переховування злочинця, знярядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збут таких предметів не має визнаватися пособництвом, а повинно залишатися предметом правового регулювання інституту причетності до злочину.

Обґрунтовано, що організатор є самостійним співучасником у вчиненні злочину із власною функціональною роллю, яка не може охоплювати роль підбурювача або пособника, оскільки вони

не перетинаються за змістом діянь, що являють собою виконання таких ролей у злочині. Розглянуто проблему нормативної дефініції організатора, яка полягає у дворівневому визначенні його ролі: а) роль у злочині та б) роль у створенні та функціонуванні конкретного виду стійкого злочинного об'єднання. Доведено, що діяння організатора зі створення організованої групи, керування нею, забезпечення фінансування чи організації приховування злочинної діяльності такої групи становлять організацію злочину, що вчинятиметься таким об'єднанням, та запропоновано оновлене визначення поняття організатора.

Наприкінці підрозділу розглянуто питання послідовності відображення видів співучасників у законі про кримінальну відповідальність та обґрунтовано, що така послідовність не має принципового значення.

У підрозділі 2.4. «*Форми співучасті: пошук теоретичної моделі адекватного законодавчого відображення*» увага зосереджена на дослідженні загальних питань співвідношення між змістом і формою, вивченні функціонального призначення форм співучасті та критерію їх виокремлення. Обґрунтовано, що форми співучасті у злочині являють собою певну шкалу, а не класифікацію. На цій шкалі, за рахунок додавання нових ознак до вже існуючих, закріплюється якісно новий рівень об'єднань зусиль співучасників. Функціональне призначення норм субінституту форм співучасті полягає у пошуку й фіксації критерію об'єктивного зростання суспільної небезпечності злочину, вчинюваного у співучасті.

Доведено, що і характер участі співучасників у злочині, і ступінь їх згуртованості, об'єднаності можуть виступати критеріями виміру суспільної небезпечності спільно вчиненого злочину та рівною мірою підходять для проведення теоретичних досліджень галузі кримінального права. Проте з метою відображення інституційних норм про форми співучасті у кримінальному законі слід обрати лише один критерій, яким мають виступати ступінь організованості співучасників, їх згуртованість. За ступенем організованості слід виокремлювати чотири існуючі в законі форми співучасті: вчинення злочину групою осіб, вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, вчинення злочину організованою групою та вчинення злочину злочинною організацією. Ці форми знаходяться на одній шкалі, де кожна наступна має включати в себе всі ознаки попередньої та, як мінімум, одну додаткову ознаку, яка свідчить про порівняно вищий ступінь зорганізованості (згуртованості) співучасників. Із позицій філософського співвідношення форми та змісту доведено, що не існує співучасті, яка не може бути «вписана» в одну із форм. З урахуванням цього має бути відображено форми співучасті у кримінальному законі.

Встановлено недоцільність при формулюванні визначення групи осіб указівки на участь у злочині лише співвиконавців, яка є анахронізмом, що не відбиває реальної дійсності. Доведено, що саме «попередність» змови виступає чинником зростання суспільної небезпечності вчиненого, а не суб'єктний склад учасників. При аналізі організованих форм співучасті встановлено вихід

законодавця за межі поняття співучасті у злочині при формулюванні понять організованої групи та злочинної організації: замість визначення того, як зростаюча згуртованість співучасників підвищує суспільну небезпечність злочину, що вчиняється у співучасті, вказані приписи присвячені опису ознак об'єднань суб'єктів із метою зайняття злочинною діяльністю. Доведено, що при формулюванні нормативних приписів про форми співучасті їх ознаки не мають переходити на рівень злочинної діяльності, а мають бути логічно обмеженими виключно рамками одного злочину, який вчиняється спільними зусиллями співучасників.

Визначено, що саме стійкість організованої групи виступає критерієм її виокремлення в самостійну форму співучасті та доведено, що злочинна організація не становить самостійної форми співучасті у злочині; для кримінально-правової протидії створенню та участі в такому виді об'єднання достатньо криміналізації на рівні самостійного складу злочину в Особливій частині КК. Цим пояснюється і той факт, що законодавець жодного разу не використав учинення злочину злочинною організацією як кваліфікуючу ознаку складу злочину при конструюванні статей Особливої частини КК. У той же час визначення злочинної організації має бути збережено в тексті КК. Вважаємо за можливе його текстуальне розміщення у примітці до ст. 255 КК.

Встановлено, що, незважаючи на те, що положення про принцип «матрьошки» є одним із майже неоспорюваних елементів вчення про форми співучасті як у науці кримінального права, так і є одноставно використовуваним у правозастосовній діяльності, його застосування є результатом певного компромісу та негласної згоди. Нормативний припис про принцип «матрьошки» у кримінальному законі відсутній, що свідчить про певний розрив між реальними нормами інституту співучасті та їх текстуальним вираженням у кримінальному законі. Запропоновано законодавче усунення наявної прогалини.

Обґрунтовано, що низка статей Особливої частини КК, які передбачають кримінальну відповідальність за створення та (або) участь у злочинних об'єднаннях різних видів, не належать до субінституту форм співучасті, оскільки мета їх існування полягає в самостійній криміналізації певних діянь, а не встановленні шкали того, як зростання ступеня згуртованості зусиль співучасників підвищує суспільну небезпечність конкретного злочину.

У підрозділі 2.5. «Кримінальна відповідальність за злочин, вчинений у співучасті: шлях від акцесорної теорії до теорії самостійної відповідальності співучасників» увагу зосереджено на дослідженні норм субінституту кримінальної відповідальності за злочин, вчинений у співучасті. Встановлено, що такі норми становлять чотири групи, а саме: 1) норми, що присвячені визначенню підстави кримінальної відповідальності та загальних правил кваліфікації злочину, вчиненого у співучасті; 2) норми, що забезпечують вирішення питання про межі поставлення у провину спільно вчиненого злочину; 3) норми, що передбачають особливі підстави для звільнення

від кримінальної відповідальності співучасників; 4) норми, що присвячені особливостям призначення покарання співучасникам.

Виявлено основні недоліки застосування суворої акцесорності у формулюванні положень про кваліфікацію діянь співучасників – вказівка на те, що організатор, підбурювач та пособник підлягають відповідальності за тією ж статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем, ставить під сумнів визнану в теорії кримінального права можливість різної кваліфікації діянь співучасників. Запропоновано усунення виявленої проблеми шляхом вказівки, що співучасники несуть кримінальну відповідальність за спільно вчинений злочин. Обґрунтовано необхідність посилання на ч. 2 ст. 27 КК при кваліфікації діяння виконавця, оскільки таке посилання є необхідним для встановлення підстави кримінальної відповідальності співвиконавця за умови виконання останнім лише частини об'єктивної сторони складу злочину та здатне привернути увагу суду до наявності відповідної кореляції й необхідності застосування інших інституційних норм про співучасть у злочині – тих, що передбачають спеціальні правила призначення покарання співучасникам.

Висловлено пропозиції щодо переходу до використання більшої кількості позицій теорії самостійної відповідальності при формулюванні норм про відповідальність співучасників. Установлено, що той факт, що панівна доктрина пропонує кваліфікувати діяння особи, яка поєднала декілька ролей співучасників у спільно вчиненому злочині, включаючи роль виконавця, лише за статтею Особливої частини КК, без будь-якого посилання на відповідні частини ст. 27 КК, призводить до того, що певна частина з усієї сукупності вчинених таким співучасником діянь не знаходить свого відображення у формулі кваліфікації, не інкримінується відповідному співучаснику, а, простіше кажучи, «втрачається» або «забувається». Обґрунтовано необхідність відображення кожної із ролей, виконаних співучасником, у формулі кваліфікації. Розглянуто особливості поставлення у провину окремих ознак складу спільно вчиненого злочину та запропоновано точне й зрозуміле законодавче формулювання меж поставлення у провину окремих ознак складу спільно вчиненого злочину. Доведено неможливість визнання положень ст. 30 КК такими, що належать до інституту співучасті.

При дослідженні норм, які встановлюють особливі підстави для звільнення від кримінальної відповідальності співучасників, проаналізовано такі питання: 1) підстава добровільної відмови співвиконавця; 2) особливості добровільної відмови співучасника, який мав виконати декілька ролей у спільно вчинюваному злочині; 3) поняття своєчасності повідомлення про підготовлюваний або вчинюваний злочин; 4) доцільність розширення переліку способів добровільної відмови щодо окремих співучасників; 5) кваліфікація діянь співучасників при добровільній відмові виконавця (співвиконавця) та кваліфікація діяння виконавця (співвиконавця) при добровільній відмові співучасників. Установлено, що добровільна відмова співвиконавця

може полягати у пасивній відмові від продовження розпочатого злочину у випадках, коли таким співвиконавцем ще не вчинено діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу злочину. Якщо ж співвиконавець вже виконав частину об'єктивної сторони складу злочину, для звільнення його від кримінальної відповідальності у зв'язку з добровільною відмовою необхідно, щоб такий співвиконавець своїми діями відвернув доведення злочину до кінця іншими співвиконавцями. З'ясовано, що питання про звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка виконала у спільно вчиненому злочині декілька ролей, має вирішуватись окремо щодо кожної з цих ролей. Виявлено, що оціночна ознака «своєчасність» повідомлення відповідних органів державної влади про злочин, що готується або вчиняється, при встановленні підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з добровільною відмовою організатора, підбурювача та пособника означає, що таке повідомлення створювало реальну можливість його припинення. Обґрунтовано доцільність розширення способів добровільної відмови пособника за рахунок ненадання ним порад і вказівок за умови, що цим обмежувалась його роль у спільно вчинюваному злочині. Доведено можливість вчинення іншими співучасниками закінченого злочину при добровільній відмові одного з них. Ця можливість не знайшла свого відображення у кримінальному законі, що потребує внесення відповідних змін до ст. 31 КК.

З'ясовано, що в основу побудови норм про особливості призначення покарання співучасникам покладена теорія самостійної відповідальності. Обґрунтовано, що висловлені в науці кримінального права пропозиції щодо встановлення у законі формалізованого критерію впливу характеру участі у злочині на покарання спрямовані на обмеження розсуду суду і не можуть бути визнані такими, що заслуговують на підтримку. Спроби порівняти між собою суспільну небезпечність діянь виконавця, організатора, підбурювача і пособника та встановити певні коефіцієнти при призначенні їм покарання недоречні, оскільки формулювання універсального, застосовного до всіх без винятку випадків припису видається навіть теоретично неможливим. Доведено хибність використання при конструюванні норм про особливості призначення покарання співучасникам підходу, заснованого на встановленні фікції щодо вищої суспільної небезпечності співучасника одного виду над іншими.

Розділ 3 «Співвідношення інституту співучасті у злочині з іншими інститутами кримінального права: теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми» стосується визначення місця інституту співучасті у злочині в системі кримінально-правового регулювання, його зв'язків з іншими інститутами Загальної та Особливої частин кримінального права і складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Співучасть у злочині та інститути Загальної частини кримінального права» відображено результати теоретичного дослідження співвідношення інституційних норм про співучасть із нормами про загальне поняття і ознаки злочину, суб'єкта злочину, незакінчений

злочин, причетність до злочину, множинність злочинів, обставини, що виключають злочинність діяння, покарання та його призначення, звільнення від кримінальної відповідальності. Встановлено, що залежно від значення для забезпечення системності правового регулювання зовнішні зв'язки норм інституту співучасті із нормами інших кримінально-правових інститутів можуть бути класифіковані на координаційні (здебільшого характерні для співвідношення норм інституту співучасті з нормами інших інститутів Загальної частини кримінального права), субординаційні (у свою чергу, поділяються на зв'язки, де норми про співучасть мають підпорядковуючий та підпорядкований характер) та відмежувальні (дозволяють не допустити поширення інституційних норм про співучасть на ситуації, які їм не становлять).

Виявлено, що зв'язок між інститутами співучасті у злочині та поняття і ознак злочину має як субординаційний, так і координаційний характер. З одного боку, загальне поняття злочину підпорядковує собі весь інститут співучасті, оскільки задає його найбільш загальну рамку, а з другого, – інституційні норми про види співучасників доповнюють поняття злочину, розширюючи поняття передбаченого КК діяння та дозволяючи охопити межами криміналізації сукупність діянь, які прямо не відображені у статтях Особливої частини КК. Для співвідношення норм інституту співучасті з нормами про суб'єкта злочину здебільшого характерні зв'язки супідрядності першого останньому.

Доведено, що зв'язки між інститутом співучасті та інститутом незакінченого злочину характеризуються комплексністю та нелінійністю, складними співвідношеннями та здебільшого взаємообумовлюючим або взаємозмінюючим характером, особливо при оцінці випадків так званої невдалої співучасті. Встановлено, що зв'язки між інституційними нормами про співучасть та незакінчений злочин у процесі кваліфікації невдалої співучасті мають відмежувальний та координаційний характер.

Обґрунтовано, що зв'язки між інститутами співучасті та причетності до злочину мають відмежувальний характер. Відмежуванню від причетності підлягає не вся співучасть, а передусім пособництво. Критеріями такого відмежування є: 1) діяння причетної особи мають місце вже після вчинення злочину, тобто об'єктивно сприяють не вчиненню злочину, а приховуванню вже вчиненого злочину; 2) відсутність двостороннього суб'єктивного зв'язку між діяннями особи, що вчинила злочин, та причетного суб'єкта. При встановленні цих ознак у вчиненому суб'єктом діянні застосування інституційних норм про співучасть виключається.

Виявлено, що прямі взаємозалежності між нормами інституту співучасті та інституту множинності злочинів практично відсутні. Їх взаємоузгоджений та цілеспрямований вплив досягається й забезпечується на макрорівні внутрішньогалузевого правового регулювання. Комплексне і системне застосування норм інститутів співучасті та множинності створює кримінально-правовий інструментарій протидії організованій злочинності. Такий інструментарій

доповнюється криміналізацією в Особливій частині КК самого факту створення та участі в найбільш небезпечних злочинних об'єднаннях.

Встановлено, що взаємодія інституційних норм про співучасть у злочині та приписів про обставини, що виключають злочинність діяння, виявляється при вирішенні низки проблемних питань на стику цих інститутів, пов'язаних із: 1) розумінням терміна «група осіб» у ч. 5 ст. 36 КК; 2) можливістю співучасті в умисному вбивстві або умисному тяжкому тілесному ушкодженні при перевищенні меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила злочин; 3) відмежуванням використання особи для вчинення злочину від підбурювання до злочину; 4) кваліфікацією злочину, передбаченого ч. 2 ст. 43 КК, вчиненого під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Визначено координаційний і взаємодоповнюючий характер зв'язків інститутів співучасті та призначення покарання, а також координаційний характер співвідношення між інститутами співучасті у злочині та звільнення від кримінальної відповідальності.

У підрозділі 3.2. «Співучасть у злочині та інститути Особливої частини кримінального права» доведено, що зв'язок між інститутом співучасті та інститутами Особливої частини кримінального права має розглядатися з позицій співвідношення філософських категорій загального та особливого. Це означає, що поняття, категорії та юридичні конструкції, визначені в Загальній частині, мають застосовуватись у тому самому значенні і в Особливій частині кримінального права. Виявлено, що для співвідношення інституту співучасті з інститутами Особливої частини кримінального права характерні компліментарні та підпорядковуючі зв'язки. Компліментарні (розширювальні, доповнюючі) виявляються у тому, що за рахунок інституту співучасті розширюється зміст конкретних складів злочину, передбачених у нормах Особливої частини КК. Підпорядковуючі зв'язки виявляються у тому, що при використанні форм співучасті при формулюванні кваліфікуючих ознак складів злочинів у них має закладатися абсолютно тотожний зміст тому, який викладений у ст. 28 КК. Наявність будь-якого дуалізму в тлумаченні вчинення злочину групою осіб та вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб у Загальній та Особливій частинах КК не є припустимим.

Визначено співвідношення між нормами інституту співучасті та нормами, що криміналізують як самостійні злочини спеціальні види організаторства, підбурювання та пособництва. Доведено принципову можливість співучасті у таких злочинах із тим, що єдина її специфіка полягає в неможливості виокремлення ролі співучасника, яка є самостійно криміналізованою у таких злочинах, оскільки її виконання автоматично визнається виконавством.

Розкрито співвідношення між нормами інституту співучасті та нормами Особливої частини КК, які встановлюють відповідальність за створення окремих видів злочинних об'єднань та участь

у них. Обґрунтовано можливість розподілу ролей при вчиненні таких злочинів, а саме існування підбурювача та пособника, які, схилиючи осіб до створення чи участі у певному об'єднанні або сприяючи такій участі, тим не менш не вступають до такого об'єднання. Доведено неможливість застосування інституційних норм про форми співучасті при кримінально-правовій оцінці діянь осіб, що створили або брали участь у таких об'єднаннях. Установлено співвідношення між нормами інституту співучасті та нормами Особливої частини КК, які використовують форми співучасті у злочині при формулюванні кваліфікованих складів злочину.

Розділ 4 «Перспективи удосконалення інституту співучасті у злочині» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 4.1. «Врахування норм міжнародного права та зарубіжного досвіду у правовому регулюванні співучасті у злочині як перспективні напрями розвитку кримінального права» розглянуто перспективи врахування міжнародного та зарубіжного досвіду регулювання співучасті у злочині.

Встановлено, що норми міжнародного права не обмежують національного законодавця у способах побудови інститутів Загальної частини кримінальних законів, не стосуються теоретичних підвалин притягнення до кримінальної відповідальності, її підстави, особливостей тощо. Жоден міжнародний акт не містить норм саме інституту співучасті у його класичному розумінні у вітчизняній кримінально-правовій науці. Міжнародне кримінальне право не вичерпується виключно міжнародними договорами, а включає в себе правозастосовну та інтерпретаційну практику міжнародних судових установ.

Виявлено, що у міжнародному праві для констатації спільного вчинення злочину декількома особами необхідна наявність трьох елементів: а) декілька співучасників; б) загальний план, спрямований на вчинення злочину за міжнародним правом; в) фактичний істотний внесок кожного співучасника у виконання даного плану. Міжнародному кримінальному праву відомі всі передбачені у КК України види співучасників. Кримінальна відповідальність співучасників заснована на принципі акцесорності: для притягнення до відповідальності організатора, підбурювача та пособника недостатньо лише виконання такими особами своїх ролей, необхідним є те, щоб злочин було фактично вчинено або як мінімум мав місце замах на його вчинення. У практиці міжнародних трибуналів знайшли своє вирішення і питання оцінки ексцесу співучасника. Кожен співучасник може бути притягнутий до відповідальності за наслідки, які не охоплювались загальним планом, якщо вони являють собою «природний і передбачуваний результат» реалізації такого плану, і відповідний учасник «свідомо пішов на ризик» його настання.

Висловлено позицію проти запозичення положень законодавства зарубіжних країн до законодавства України без попередньо ґрунтовного вивчення всієї сукупності культурних, соціальних, ментальних та інших чинників, що зумовили специфіку регулювання розглядуваних

питань у законодавстві зарубіжних країн. Таке запозичення без урахування унікальності історичного розвитку національних правових систем та механічна імплементація положень зарубіжного законодавства у систему права інших держав призводять лише до порушення системності та взаємоузгодженості правового регулювання. На подальший розгляд із метою вирішення питання про можливість відповідної адаптації ідей та рішень, викладених у них, та їх застосування з метою розвитку інституту співучасті у злочині заслуговують такі положення зарубіжного законодавства: 1) більш широке застосування теорії самостійної відповідальності співучасників; 2) межі поставлення у вину співучасникам ознак спільно вчиненого злочину; 3) можливість визнання опосередкованим виконавцем особи, яка у співучасті з іншими співучасниками вчинила суспільно небезпечне діяння із використанням особи, що діє через необережність; 4) можливість ексцесу співучасника в цілому, а не лише виконавця; 5) уникнення дворівневості у визначенні організатора; 6) визнання невичерпності переліку способів пособництва; 7) текстуальне відображення словосполучення «Форми співучасті» у назві відповідної статті; 8) визнання того, що вчинення злочину групою осіб можливе не лише за співвиконавства; 9) перелік форм співучасті; 10) чинники, які підлягають урахуванню при призначенні покарання співучасникам.

У підрозділі 4.2. «Актуальні шляхи удосконалення інституту співучасті у злочині» віднайшли своє теоретичне вирішення інші, назрілі в теорії кримінального права та правозастосовній практиці, проте не розв'язані на законодавчому рівні, питання удосконалення інституту співучасті. Таке удосконалення стосується як структури інституту співучасті і має метою кращу адаптацію його положень задля забезпечення існування комплексного кримінально-правового інструментарію протидії організованій злочинності, так і його змісту.

Доведено, що результатом структурного вдосконалення інституту співучасті має стати його очищення від норм, текстуально виражених у ч. 4 ст. 28 та ст. 30 КК. Протидія організованій злочинності як явищу має забезпечуватися через протидію сукупності елементів, що її становлять, і бути заснованою на комплексному поєднанні норм інститутів співучасті у злочині та множинності злочинів як базисного інструментарію із компліментарним застосуванням норм Особливої частини КК, які встановлюють відповідальність за сам факт створення й участі у стійких злочинних об'єднаннях.

Щодо перспектив змістовного вдосконалення інституту співучасті, розглянуто питання можливості застосування інституційних норм про співучасть до випадків: 1) кримінально-правової оцінки діяння співучасника, який використав для вчинення злочину особу, що діє через необережність; 2) кваліфікації діяння і визначення характеру участі у вчиненні злочину так званого «довірчого виконавця»; 3) можливості добровільної відмови провокатора злочину; 4) кваліфікації співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом; 5) значення запровадження

кримінального проступку в законодавство України для інституту співучасті у злочині.

Встановлено, що вирішення питання про можливість використання для вчинення злочину особи, що діє через необережність, має вирішуватись не у межах інституту співучасті у злочині, а у площині поняття суб'єкта злочину.

Доведено, що «довірчі виконавці» не можуть визнаватися виконавцями злочину, а їх діяння має оцінюватись як пособництво у формі заздалегідь обіцяного сприяння вчиненню злочину. Обґрунтовано, що задля вирішення питання про добровільну відмову провокатора злочину, положення ст. 31 КК слід доповнити новою частиною, яка б унеможлиблювала добровільну відмову провокатора. З'ясовано, що співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом є можливою, а загальний суб'єкт у таких злочинах може виконувати будь-яку роль, включаючи роль співвиконавця, за умови, що хоча б один із виконавців володіє ознакою спеціального суб'єкта. Застосування такого рішення не потребує внесення додаткових змін до чинного кримінального законодавства. Виявлено, що запровадження кримінальних проступків до законодавства України не вплине на зміст та зовнішні зв'язки інституту співучасті. Такі зміни матимуть виключно термінологічний характер і будуть пов'язані з визнанням можливості співучасті у кримінальному правопорушенні в цілому. Така співучасть буде можливою як у злочинах, так і у кримінальних проступках, та не матиме жодної специфіки щодо будь-якої із цих категорій.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження розв'язано важливу наукову проблему, що має значення для теорії кримінального права та практики застосування кримінального закону, – розроблено комплексну характеристику співучасті у злочині як інституту Загальної частини кримінального права, а також сформовано цілісне, несуперечливе та безпрогальне теоретико-практичне уявлення про його зміст, структуру та місце в системі кримінально-правового регулювання. Запропоновано удосконалення існуючої моделі законодавчої регламентації інституту співучасті та практики застосування його інституційних норм.

Вирішення поставлених у межах дослідження завдань дозволило сформулювати низку висновків, пропозицій та рекомендацій, основними з яких є такі:

1. Співучасть у злочині є самостійним інститутом Загальної частини галузі кримінального права і являє собою групу кримінально-правових норм, ідей та квазінормативних утворень, які структурно об'єднані між собою та призначені виконувати функціональне завдання створення необхідного інструментарію для забезпечення криміналізації діянь осіб, які хоча й не виконують об'єктивну сторону злочину, але мають стійкі об'єктивні зв'язки з учиненим злочином, та вираження об'єктивно вищого рівня суспільної небезпечності злочину, у вчиненні якого беруть

участь декілька суб'єктів. Установлено, що структурно інститут співучасті у злочині складається з трьох субінститутів: види співучасників, форми співучасті та особливості кримінальної відповідальності співучасників.

2. Історичний розвиток інституту співучасті у злочині визначається домінуванням двох протилежних тенденцій. Перша виявляється у встановленні чітких та зрозумілих критеріїв визнання особи співучасником, закріпленні меж відповідальності співучасників за спільно вчинений злочин і, як наслідок цього, – звуженні обсягу правового регулювання інституту співучасті. Друга полягає у поступовому поглибленні кримінально-правового регулювання через диференціацію відповідальності співучасників залежно від характеру та ступеня їх участі у спільно вчиненому злочині, форми співучасті тощо. Урахування цих тенденцій дає підставу для прогнозування можливих шляхів розвитку інституту співучасті у злочині.

3. Встановлено специфічні завдання, які виконує інститут співучасті у забезпеченні комплексного кримінально-правового регулювання. Першим із них є обґрунтування кримінальної відповідальності суб'єктів, які безпосередньо не виконували діяння, описане в диспозиції статті Особливої частини КК, але схилили інших до участі в ньому, організували його вчинення або ж сприяли його вчиненню. Друге полягає в закріпленні вищого рівня суспільної небезпечності злочину, вчиненого шляхом об'єднання зусиль декількох осіб, відображенні градації зростання такої суспільної небезпечності та визначенні якісних ознак, які обумовлюють зростання рівня суспільної небезпечності. Третім завданням є визначення особливостей кримінальної відповідальності співучасників та окреслення меж поставлення спільно вчиненого злочину у провину. Комплексно розглянуті способи, в які інституційні норми про співучасть забезпечують виконання завдань інституту.

4. Закріплене у кримінальному законодавстві визначення співучасті є історично виправданим та збалансованим. Будь-які пропозиції щодо його зміни не відповідають функціональному призначенню цього інституту та здатні лише породити додаткові суперечності у правовому регулюванні. Також доведено, що існуючий чотириелементний перелік видів співучасників є достатнім і в його розширенні за рахунок додавання нових видів немає жодної потреби.

5. При формуванні моделі законодавчого вираження інституту співучасті у злочині було обрано шлях поєднання положень акцесорної теорії та теорії самостійної відповідальності. Нормативне закріплення співучасті є комбінованим, проведеним з використанням норм відмінної одна від одної природи в різних їх поєднаннях. Інколи надмірна акцесорність положень закону при вирішенні питань про кваліфікацію діянь та кримінальну відповідальність співучасників призводить до розбіжностей між «буквою закону», з одного боку, – та доктриною кримінального права і правозастосовною практикою з другого. З огляду на це запропоновано можливі варіанти переходу від використання акцесорної теорії до теорії самостійної відповідальності при

формулюванні підстави кримінальної відповідальності співучасників. Запропоновано законодавчі рішення, які здатні послабити залежність кваліфікації діянь організатора, підбурювача та пособника від кваліфікації діяння виконавця.

6. Використання системного підходу при дослідженні інституту співучасті, його внутрішньої структури, функцій та взаємозв'язків у механізмі кримінально-правового регулювання дало можливість установити низку як внутрішніх суперечностей, так і неузгодженостей із іншими інститутами Загальної та Особливої частин кримінального права. Серед найбільш істотних із них, вирішення яких запропоновано в дисертації, зокрема: 1) неповна підпорядкованість поняття виконавця поняттю суб'єкта злочину, де зміст першого частково виходить за межі другого; 2) відсутність у КК чіткого критерію відмежування виконавця від інших співучасників; 3) перехрещення між окремими видами співучасників, зокрема між організатором, підбурювачем та пособником; 4) неохоплення визначенням пособника деяких форм об'єктивного сприяння вчиненню злочину, зокрема посередництва; 5) поширення поняття пособництва на випадки, які не становлять співучасті у злочині (діяння із заздалегідь не обіцяного, але систематичного переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збуту таких предметів); 6) вихід поняття організатора за межі поняття співучасті у злочині та характерна для нього дворівневість; 7) існуючі положення про правила кваліфікації діянь співучасників не дозволяють правильно відобразити підставу їх кримінальної відповідальності та існуючу кореляцію між нормами інституту співучасті й інших інститутів Загальної частини кримінального права; 8) відсутність чіткості у визначенні кола ознак, які можуть бути поставлені у вину співучасникам; 9) невирішеність питання про добровільну відмову співучасника, який виконував декілька ролей у спільно вчиненому злочині; 10) відсутність чітких правил кваліфікації співучасників при добровільній відмові одного із них та неврахування у кримінальному законі всіх можливих наслідків такої відмови.

7. Доведено, що низка злочинів, передбачених Особливою частиною КК, що стосуються так званих спеціальних видів організаторства, підбурювання та пособництва, а також злочинів, об'єктивна сторона яких полягає у створенні та участі в організованих злочинних об'єднаннях, не належать до інституту співучасті у злочині, оскільки не виконують його функціональне призначення.

8. Вчинення злочину злочинною організацією не може визнаватися формою співучасті у злочині, оскільки не впливає на підвищення суспільної небезпечності конкретного злочину порівняно із його вчиненням організованою групою.

9. Функціональне призначення форм співучасті у злочині полягає у створенні інструментарію для пошуку й фіксації критерію об'єктивного зростання суспільної небезпечності злочину,

вчинюваного у співучасті. Таким критерієм має виступати саме ступінь організованості співучасників, їх згуртованість. Не існує співучасті, яка не може бути «вписана» в одну з її форм. Аналіз положень кримінального законодавства та теоретичних положень дозволив виявити проблемність існуючого текстуального відображення форм співучасті у КК, пов'язаного із використанням подвійного критерію при їх формулюванні. Положення про принцип «матрьошки», які практично не оспорується в науці кримінального права та широко застосовуються у правозастосовній діяльності, не знайшли свого текстуального вираження в нормативних приписах кримінального закону. Запропоновані відповідні рекомендації щодо виправлення існуючої ситуації.

10. У процесі кримінально-правового регулювання норми інституту співучасті не справляють вплив на суспільні відносини відокремлено, а тісно переплітаються з нормами інших інститутів як Загальної, так і Особливої частини кримінального права. Такі зв'язки між інститутами піддані дослідженню, результатом чого стало формування їх класифікацій за різними критеріями. За ступенем наближеності у процесі кримінально-правового регулювання слід виокремлювати: а) безпосередні та б) опосередковані зв'язки. Залежно від їх значення для забезпечення системності правового регулювання зовнішні зв'язки норм інституту співучасті поділяються на: а) координаційні (здебільшого характерні для співвідношення норм інституту співучасті з нормами інших інститутів Загальної частини кримінального права); б) субординаційні (у свою чергу, розподіляються на такі, за яких норми про співучасть мають підпорядковуючий та підпорядкований характер) та в) відмежувальні (дозволяють не допустити поширення інституційних норм про співучасть на ситуації, які її не становлять). Залежно від розташування норм у системі кримінального права зв'язки інституту співучасті можуть бути класифіковані за співвідношенням: а) з інститутами Загальної частини та б) з інститутами Особливої частини кримінального права.

11. Системні зв'язки норм про співучасть та про незакінчений злочин у процесі кримінально-правового регулювання розкриваються при оцінці випадків так званої невдалої співучасті. Під невдалою співучастю слід розуміти випадки, коли потенційний виконавець відхилив зусилля «організатора», «підбурювача» або «пособника», спрямовані на спільне вчинення злочину, тобто потенційний виконавець або взагалі не вчиняв і не збирався вчиняти злочинних дій, або хоча й збирався їх здійснити, але потім передумав і не здійснив. До невдалої співучасті належать три групи випадків: невдале підбурювання, невдале пособництво та невдале організаторство. Неприпустимим є ототожнення невдалої співучасті з ситуаціями добровільної відмови співучасника, оскільки випадки невдалої співучасті не є предметом правового регулювання інституту співучасті у злочині. Зв'язки між інституційними нормами про співучасть та незакінчений злочин у процесі кваліфікації невдалої співучасті мають відмежувальний та

координаційний характер. Встановлення невідлого характеру діяння потенційного організатора, підбурювача чи пособника виключає застосування інституційних норм про види співучасників, як і виключає можливість посилання на ст. 27 КК при кваліфікації їх діянь. Застосуванню підлягають норми, що регламентують готування до злочину. Водночас, визначивши статтю Особливої частини КК, за якою має нести відповідальність невдалий «співучасник», та зробивши посилання на ст. 14 КК, застосуванню підлягають норми інституту співучасті, які визначають форму співучасті. Оскільки кваліфікація умисного злочину, що вчиняється з визначеним умислом, відбувається за спрямованістю умислу, то слід встановити, у якій із форм співучасті бажав вчинити злочин винний і, якщо така форма передбачена як кваліфікуюча ознака складу злочину, кваліфікувати вчинене за тією частиною статті, яка передбачає вчинення злочину у відповідній формі співучасті (за відсутності більш кваліфікуючих ознак складу злочину).

12. Зв'язки між нормами інституту співучасті та інституту множинності дозволяють забезпечити взаємоузгоджений і цілеспрямований вплив на макрорівні внутрішньогалузевого правового регулювання. Комплексне та системне застосування норм інститутів співучасті та множинності злочинів створює кримінально-правовий інструментарій протидії організованій злочинності. Такий інструментарій доповнюється криміналізацією в Особливій частині КК самого факту створення та участі у найбільш небезпечних злочинних об'єднаннях.

13. Координаційний та взаємодоповнюючий характер зв'язків інститутів співучасті та призначення покарання розкривається у процесі правозастосування та виявляється через послідовне врахування значущих чинників і передбачених КК правил при обранні конкретного виду та розміру (міри) покарання співучасникам. Таке врахування має відбуватися шляхом сходження від більш загальних до конкретних правил.

14. На підставі використання системного підходу в кримінальному праві встановлено, що зв'язки між інститутом співучасті та інститутами Особливої частини кримінального права мають розглядатися з позицій співвідношення філософських категорій загального та особливого. Це означає, що поняття, категорії та юридичні конструкції, визначені в Загальній частині, мають застосовуватись у тому самому значенні й в Особливій частині кримінального права. Зв'язки між інститутом співучасті та інститутами Особливої частини кримінального права мають компліментарний та підпорядковуючий характер. Компліментарні (розширювальні, доповнюючі) виявляються у тому, що за рахунок інституту співучасті розширюється зміст конкретних складів злочинів, передбачених у нормах Особливої частини КК. Підпорядковуючі зв'язки реалізуються через використання форм співучасті при формулюванні кваліфікуючих ознак складу злочину. Наявність будь-якого дуалізму в тлумаченні вчинення злочину групою осіб та вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб у Загальній та Особливій частинах КК не є припустимою.

15. Норми міжнародного права не обмежують національного законодавця у способах побудови інститутів Загальної частини кримінальних законів, не стосуються теоретичних підвалин притягнення до кримінальної відповідальності, його підстави, особливостей тощо. Не містять вони й жорстких правил щодо конструювання інституту співучасті.

Запозичення зарубіжного досвіду правового регулювання співучасті у злочині з метою удосконалення вказаного інституту повинно мати обмежений характер і бути заснованим на врахуванні унікальності історичного розвитку національних правових систем, зумовленому низкою культурних, соціальних, ментальних та інших чинників. Це унеможлиблює вилучення окремих положень зарубіжного законодавства без урахування загального контексту та механічну їх імплементацію у систему кримінального права України. Утім на більш детальне вивчення задля вирішення питання про можливість відповідної адаптації ідей та рішень, викладених у них, та їх застосування з метою розвитку інституту співучасті у злочині заслуговують такі положення зарубіжного законодавства, що стосуються інституту співучасті: 1) більш широке застосування теорії самостійної відповідальності співучасників; 2) межі поставлення у вину співучасникам ознак спільно вчиненого злочину; 3) можливість визнання опосередкованим виконавцем суб'єкта, який у співучасті з іншими співучасниками вчинив суспільно небезпечне діяння із використанням особи, що діє через необережність; 4) можливість ексцесу співучасника в цілому, а не лише виконавця; 5) уникнення дворівневості у визначенні організатора; 6) визнання невичерпності переліку способів пособництва; 7) текстуальне відображення словосполучення «Форми співучасті» у назві відповідної статті; 8) визнання того, що вчинення злочину групою осіб можливе не лише за співвиконавства; 9) перелік форм співучасті; 10) чинники, які підлягають урахуванню при призначенні покарання співучасникам.

16. Системність інституційних норм про співучасть у злочині, що визначається їх глибокою інтегрованістю у галузь кримінального права, має виступати запобіжником від внесення поспішних змін до цього інституту. Виявлено два перспективні напрями вдосконалення інституту співучасті у кримінальному праві. Перший є структурним і передбачає перегляд та очищення інституційних норм про співучасть у злочині від нормативних приписів, які лише помилково відносять до вказаного інституту, або ж таких, які вже виходять за межі вказаного інституту. Другий напрям є змістовним і полягає у подоланні існуючих прогалин і суперечностей між інституційними нормами про співучасть у злочині між собою та з нормами інших інститутів кримінального права.

17. Обґрунтовано необхідність удосконалення текстуального вираження норм інституту співучасті у злочині в КК України шляхом внесення до нього таких змін та доповнень:

- 1) частину першу статті 18 викласти у такій редакції:

«1. Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність, безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин»;

2) у статті 27:

– частину першу викласти у такій редакції:

«1. Співучасниками злочину є виконавець, організатор, підбурювач та пособник»;

– частину другу викласти у такій редакції:

«2. Виконавцем (співвиконавцем) є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину повністю або частково вчинила діяння (дію або бездіяльність), передбачене у статті Особливої частини цього Кодексу»;

– частину третю викласти у такій редакції:

«3. Організатором є особа, яка організувала вчинення злочину та (або) керувала його вчиненням. Організацією вчинення злочину є також створення організованої групи або керування нею, забезпечення фінансування чи організація приховування злочинної діяльності організованої групи»;

– частину п'яту викласти у такій редакції:

«5. Пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь, усуненням перешкод або іншим заздалегідь обіцяним чином сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину»;

3) статтю 28 викласти у такій редакції:

«Стаття 28. Форми співучасті у злочині

1. Злочин визнається вчиненим групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька (два або більше) співучасників без попередньої змови між собою.

2. Злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька співучасників, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

3. Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо його спільно вчинили декілька співучасників (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення злочину.

4. Якщо статтею Особливої частини цього Кодексу передбачене лише вчинення злочину групою осіб як кваліфікуюча ознака, то вчинення такого злочину за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою кваліфікується за цією ж частиною статті. Якщо статтею Особливої частини цього Кодексу передбачене лише вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб

як кваліфікуюча ознака, то вчинення такого злочину організованою групою кваліфікується за цією ж частиною статті»;

4) статтю 29 викласти у такій редакції:

«Стаття 29. Кримінальна відповідальність співучасників

1. Виконавець (співвиконавець), організатор, підбурювач та пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною статті 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає спільно вчинений злочин.

2. Виконавець, організатор, підбурювач або пособник, який виконав у спільно вчиненому злочині декілька ролей, передбачених у статті 27 цього Кодексу, підлягає кримінальній відповідальності за всіма відповідними частинами статті 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає спільно вчинений злочин.

3. Ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину, ставляться в вину лише цьому співучасникові. Об'єктивні ознаки, а також мотив і мета, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини цього Кодексу як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію діяння виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці ознаки.

4. У разі недоведення спільно вчинюваного злочину до кінця з причин, що не залежали від волі співучасника, він підлягає кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочині.

5. Співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене іншим співучасником, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом»;

5) статтю 30 виключити;

6) статтю 31 викласти у такій редакції:

«Стаття 31. Добровільна відмова співучасників

1. У разі добровільної відмови виконавець (співвиконавець) не підлягає кримінальній відповідальності за наявності умов, передбачених статтею 17 цього Кодексу. У цьому випадку інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у готуванні до того злочину або у замаху на той злочин, від доведення якого до кінця добровільно відмовився виконавець, або за співучасть у закінченому злочині, у разі доведення співвиконавцем злочину до кінця.

2. Не підлягають кримінальній відповідальності при добровільній відмові організатор, підбурювач чи пособник, якщо вони відвернули вчинення передбаченого у статті Особливої частини КК суспільно небезпечного діяння або своєчасно повідомили відповідні органи державної влади про злочин, що готується або вчиняється, якщо таке повідомлення створювало реальну можливість його припинення. Добровільною відмовою пособника є також ненадання ним засобів

чи зняв вчинення злочину, неусунення перешкод вчиненню злочину, або нездійснення сприяння вчиненню злочину порадами, вказівками або іншим заздалегідь обіцяним чином.

3. У разі добровільної відмови будь-кого зі співучасників інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у готуванні до злочину або у замаху на злочин, залежно від того, на якій із цих стадій його діяння було припинено, або за співучасть у закінченому злочині, у разі доведення виконавцем (співвиконавцем) злочину до кінця.

4. Не визнається добровільною відмовою організатора або підбурювача відвернення вчинення злочину або своєчасне повідомлення ними відповідних органів державної влади про злочин, що готується або вчиняється, якщо у такий спосіб зазначені особи намагалися досягнути провокаційної мети викриття іншого співучасника або заподіяння йому матеріальної чи нематеріальної шкоди»;

7) у частині 5 статті 36 слова «нападу групи осіб» замінити словами «узгодженого нападу декількох осіб»;

8) третє речення частини 2 статті 53 викласти у такій редакції:

«Суд, встановивши, що такий злочин вчинено у співучасті і роль співучасника у його вчиненні є незначною, може призначити йому покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу, без урахування розміру майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу»;

9) у статті 67:

– пункт 2 частини першої викласти у такій редакції:

«2) вчинення злочину групою осіб (частина перша статті 28)»;

– доповнити частину першу пунктом 2¹) такого змісту:

«2¹) вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб або вчинення злочину організованою групою (частина друга або третя статті 28)»;

– частину другу викласти у такій редакції:

«2. Суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати будь-яку із зазначених у частині першій цієї статті обставин, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2¹, 6, 6¹, 7, 9, 10, 12 такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирoku»;

10) у диспозиції частини третьої статті 161 слова «організованою групою осіб» замінити словами «організованою групою»;

11) у диспозиції частини другої статті 233 слова «групою осіб за попередньою змовою» замінити словами «за попередньою змовою групою осіб»;

12) статтю 255 доповнити приміткою такого змісту:

«Примітка. Злочинною організацією визнається стійке ієрархічне об'єднання декількох суб'єктів (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою

зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших суб'єктів, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп»;

13) у диспозиції частини четвертої статті 369 слова «групою осіб за попередньою змовою» замінити словами «за попередньою змовою групою осіб».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографія:

1. Орловський Р. С. Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України. Харків : Право, 2019. 624 с.

Статті в наукових фахових виданнях (у тому числі включених до міжнародних наукометричних баз):

2. Орловський Р. С. Диференціація кримінальної відповідальності при співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол. : В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2013. Вип. 26. С. 53–63.

3. Орловський Р. С. До проблеми одностороннього та двостороннього суб'єктивного зв'язку між співучасниками злочину. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна № 1077. Серія «Право»*. Харків : ХНУ, 2013. Вип. № 15. С. 110–114.

4. Орловский Р. С. Устойчивость как признак организованной группы и преступной организации. *Закон и жизнь* : междунар. науч.–практ. прав. журн. 2013. № 10/2 (262). С. 176–180.

5. Орловський Р. С. Кримінальна відповідальність за невдалу співучасть. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна № 1082. Серія «Право»*. Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна ; голова редкол. Т. Є. Кагановська. Харків : ХНУ, 2013. Вип. № 16. С. 138–141.

6. Орловський Р. С. Історія розвитку кримінального законодавства про форми співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2014. Вип. 27. С. 39–49.

7. Орловский Р. С. Формы соучастия в уголовном праве. *Закон и жизнь* : междунар. науч.–практ. прав. журн. 2014. № 3/2 (267). С. 175–179.

8. Орловский Р. С. Иерархичность как признак преступной организации. *Закон и жизнь* : междунар. науч.–практ. прав. журн. 2014. № 5/3 (269). С. 56–59.

9. Орловський Р. С. Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб. *Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадського. Серія «Юрид. науки»*. 2014. Т. 27 (66), № 1. С. 187–193.
10. Орловський Р. С. Виконавець як вид співучасника в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Право і сусп-во*. 2014. № 6–2. С. 174–181.
11. Орловський Р. С. Виконавець як вид співучасника у злочині. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юрид. науки»*. 2014. Т. 2, вип. 4. С. 181–186.
12. Орловський Р. С. Кримінально-правове значення форм співучасті. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту*. 2014. № 25. С. 218–222.
13. Орловський Р. С. Про співвідношення понять «суб'єкт злочину» та «виконавець злочину». *Право і сусп – во*. 2014. № 2. С. 166–169.
14. Орловський Р. С. Форми співучасті в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Право і сусп-во*. 2014. № 6–1. С. 210–217.
15. Орловський Р. С. Критерії поділу співучасників на види. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна № 1106. Серія «Право»*. Харків : ХНУ, 2014. Вип. № 17. С. 175–179.
16. Орловський Р. С. Організована група як форма співучасті. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр.* 2014. Вип. 72. С. 393–399.
17. Orlovsky R. Співучасть у злочині за кримінальним правом України та Польщі: порівняльно-правовий аспект = Complicity in the crime in criminal law of Ukraine and Poland: a comparative legal aspect. *KELM: Knowledge. Education. Law. Management*. 2014. № 3. Р. 169–180.
18. Орловський Р. С. Об'єктивні зв'язки при співучасті. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2015. Вип. 20. С. 164–169.
19. Орловський Р. С. Теорії класифікації співучасників. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юрид. науки»*. 2014. Т. 3, вип. 1. С. 72–76.
20. Orlovsky R. Institution of complicity by criminal law of Ukraine. *Modern Science = Moderniveda*. 2014. № 4. Р. 141–147.
21. Орловський Р. С. Оціночні поняття в законодавчій регламентації інституту співучасті. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юрид. науки»*. 2014. Т. 3, вип. 3. С. 70–74.
22. Орловський Р. С. Пособник як вид співучасника в злочині. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 10 (1), т. 2. С. 72–78.
23. Орловський Р. С. Експес співучасника в кримінальних кодексах країн пострадянського простору. *Право і сусп-во*. 2015. № 5. С. 149–153.
24. Орловський Р. С. Особливості добровільної відмови виконавця злочину. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2015. Вип. 20. С. 158–163.

25. Орловський Р. С. Поняття і значення ексцесу співучасника *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 15 (2). С. 105–108.

26. Orlovsky R. Types of accomplices = Види співучасників. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 5/2. Р. 121–124.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

27. Орловський Р. С. До питання про підстави кримінальної відповідальності співучасників. *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України* : матеріали міжнар. наук.–практ. конф., м. Луганськ, 20–21 трав. 2011 р. / редкол.: Г. Є. Болдарь, А. О. Данилевський, О. О. Дуров та ін. ; МВС України, Луган. держ. ун–т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 373–377.

28. Орловский Р. С. Юридическая природа соучастия: история и современность. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права* : матеріали II міжнар. наук.–практ. конф., м. Луганськ, 19–20 квіт. 2012 р. / упоряд.: Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун–т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 385–388.

29. Орловський Р. С. Кваліфікація неважкої співучасті у злочині: теоретичний та практичний аспекти проблеми. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.–практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 135–139.

30. Орловський Р. С. Підстава кримінальної відповідальності за співучасть у злочині. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 28 лют. – 1 берез. 2014 р. Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2014. С. 184-186.

31. Орловський Р. С. Питання кваліфікації злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб. *Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы* : междунар. науч.–практ. конф. (Кишинэу), 28–29 марта 2014 г. / орг. ком.: В. Бугор [и др.]. Кишенив : Iulian, (Tirogr. «Catetea de Sus»).2014 С. 266 –267.

32. Орловский Р. С. О понятии предварительного сговора. *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку* : Міжнар. наук.–практ. конф., м. Донецьк, 4 –5 квіт. 2014 р. Донецьк : Східноукр. наук. юрид. орг., 2014. С. 97–100.

33. Орловський Р. С. Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою та організованою групою як кваліфікуюча ознака конкретного складу злочину. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнар. наук.–практ. конф., м. Дніпропетровськ, 4 –5 квітня 2014 р. Дніпропетровськ : ГО «Прав. світ», 2014. С. 124 –126.

34. Орловський Р. С. Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою або організованою групою як обставина, що обтяжує покарання. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали Всеукр. наук.–практ. конф., м. Одеса, 4 квіт. 2014 р. / відп. ред. Т. С. Ківалова ; редкол.: А. Ф. Крижановський, В. Д. Берназ, В. М. Дрьомін та ін. Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2014. С. 189–193.

35. Орловський Р. С. Розмежування діянь виконавця та пособника злочину. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин* : матеріали міжнар. наук.–практ. конф. (м. Одеса, Україна, 11–12 квіт. 2014 р.). Одеса : ГО «Причорномор. фундація права», 2013. Ч. II. С. 81–85.

АНОТАЦІЯ

Орловський Р. С. Інститут співучасті в кримінальному праві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2019.

Робота присвячена комплексному дослідженню проблем співучасті у злочині як інституту кримінального права. У дисертації на основі застосування системного, функціонального та психологічного підходів розглянуто внутрішню структуру та зовнішні зв'язки інституту співучасті у злочині, а також його місце в механізмі кримінально-правового регулювання.

Досліджено теоретичні та методологічні засади формування інституту співучасті у злочині, визначено роль доктрини кримінального права у становленні нормативних приписів про співучасть у злочині, виявлено переваги існуючого нормативного регулювання та наявні в ньому проблеми й суперечності. Проаналізовано структуру інституту співучасті у злочині та її складові елементи: види співучасників, форми співучасті та кримінальна відповідальність за співучасть у злочині. Розкрито співвідношення інституту співучасті з іншими інститутами як Загальної, так і Особливої частини кримінального права. Сформульовано теоретичну модель нормативного закріплення інституту співучасті у злочині в тексті кримінального закону при його подальшому вдосконаленні.

Ключові слова: інститут кримінального права, кримінально-правова норма, системність кримінального права, інститут співучасті, співучасть у злочині, теорії співучасті у злочині, види співучасників, форми співучасті, кримінальна відповідальність співучасників, кваліфікація співучасті у злочині, добровільна відмова співучасників, призначення покарання співучасникам.

АННОТАЦИЯ

Орловский Р. С. Институт соучастия в уголовном праве Украины. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2019.

Работа посвящена комплексному исследованию проблем соучастия в преступлении как института уголовного права. В диссертации на основе применения системного, функционального и психологического подходов рассмотрены внутренняя структура и внешние связи института соучастия в преступлении, а также его место в механизме уголовно-правового регулирования.

Исследованы теоретические и методологические основы формирования института соучастия в преступлении, определена роль доктрины уголовного права в становлении нормативных предписаний о соучастии в преступлении, обнаружены преимущества существующего нормативного регулирования и имеющиеся в нем проблемы и противоречия. Проанализирована структура института соучастия в преступлении и её составные элементы: виды соучастников, формы соучастия и уголовная ответственность за соучастие в преступлении. Раскрыто соотношение института соучастия с иными институтами как Общей, так и Особенной части уголовного права. Сформулирована теоретическая модель нормативного закрепления института соучастия в преступлении в тексте уголовного закона при его дальнейшем совершенствовании.

Ключевые слова: институт уголовного права, уголовно-правовая норма, системность уголовного права, институт соучастия, соучастие в преступлении, теории соучастия в преступлении, виды соучастников, формы соучастия, уголовная ответственность соучастников, квалификация соучастия в преступлении, добровольный отказ соучастников, назначение наказания соучастникам.

SUMMARY

Orlovskiy R. S. Institute of complicity in the criminal law of Ukraine. – The manuscript.

Dissertation for a Doctor of Juridical Science degree in specialty 12.00.08 «Criminal Law and Criminology; Criminal-Executive Law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2019.

This thesis is devoted to a comprehensive exploration of the problems of criminal complicity, in as much as it constitutes an institute of criminal law. This research uses systematic, functional and

psychological approaches to define the structure and relationships of the institute of criminal complicity, and the work also seeks to determine complicity's place in criminal-legal regulation.

It is proven that criminal complicity constitutes an independent institute of the general part of criminal law, consisting of an integrated group of norms, regulations, and ideas that are intended to carry out the functional tasks of: 1) ensuring criminalization of acts made by individuals who did not carry out the *actus reus* themselves, but have objective relations to the crime that was committed; 2) using statutes to define and express the objectively higher level of social danger of crimes committed by the joint efforts of several culprits (compared to crimes committed singly). It is proven that the institute of criminal complicity ought to be conceptualized as consisting of three sub-institutes: a) types of accomplices, b) forms of partnership to commit a crime; 3) special aspects of the criminal liability of accomplices.

The historical development of the institute of criminal complicity has been determined by the domination of two opposing trends. The first one is the drive to establish accurate and clear criteria to determine whether a person is an accomplice and define the limits of responsibility of accomplices for a crime. This trend has resulted in a narrowing of scope as to which behavior falls in the legal regulation of the institute of complicity. The second tendency has been towards the gradual broadening of legal regulation of complicity, through the differentiation of the kinds of responsibility of accomplices. Such differentiation depends on the type and extent of participation in a crime, the form of partnership to commit a crime, etc. Accounting for these trends enables the prediction of possible ways the institute of criminal complicity will further develop.

This thesis defines the specific functions of the institute of complicity in the system of criminal law. The first function is to create a normative justification for bringing an individual to criminal liability, when that person did not directly commit an act defined in an article of the Special part of the Criminal Code, but merely abetted, aided or organized its commission. The second function is to assess and propone the greater social threat posed by crimes committed in complicity rather than committed singly, expressing in law as increased punishment for this increased social danger. This second function also includes ranking the increased social danger of crimes committed by different types of criminal groups and organizations and determining the defining traits of such groups. The third function is to determine special aspects of criminal liability of accomplices and defining the limits of imputation. The ways in which institutional norms on complicity assist in completing those functions are considered.

It is established, that in the course of creating the model of the institute of criminal complicity in law, the legislature chose a certain combination of the provisions of accessory theory and the theory of independent responsibility of accomplices. The existing model of the legislative regulation on some issues tends to overuse the provisions of accessory theory. Such an overreliance on accessory theory is immanent to the provisions of the law related to the issues of qualification of crimes of accomplices and their criminal liability. This leads to contradictions between the «black letter law» on the one hand, and

both the doctrine of criminal law and case law on the other. Considering this, possible ways to transition from the overwhelming use of accessory theory to the adoption of the theory of independent responsibility have been offered in this thesis.

A number of contradictions of the institute of complicity in a crime with the other institutes of both the General and the Special part of criminal law have been considered. Among the most salient of them, solutions to which have been offered in the thesis, are such: 1) the lack of subordination of a definition of the principal offender to a definition of the subject of crime (perpetrator of a crime) in the Criminal Code; 2) the lack of the accurate means of demarcation of the principal offender from other accomplices; 3) the overlap between different types of accomplices, in particular between the organizer, the aider and the abetter; 4) certain types of behavior that should objectively constitute an abetting, which are not provided for as such in the law; 5) in some cases, the legal definition of abetting, which is being extended unreasonably to types of behavior that should not constitute a criminal complicity (such as the systematic concealment of a criminal without having promised such concealment in advance, providing the tools and means to commit of crime, unknowing possession of the traces of crime or objects obtained in a criminal way or acquisition or sale of such objects); 6) the existing rules of qualification of crime of accomplices, which do not allow an accurate reflection of the grounds for their criminal liability and correlation between norms of institute of complicity and other provisions of the General part of criminal law; 7) lack of clearness on the limits of imputation to accomplices; 8) the issue of voluntary renunciation of criminal purpose of accomplice, who carried out several roles in a crime, which stays unresolved.

The proposals to amend the legislation in force in order to address the aforementioned problems have been developed. They constitute main findings and conclusions of the dissertation.

Key words: institute of criminal law, norm of the criminal law, consistency of the criminal law, institute of complicity, complicity in a crime, theory of complicity in a crime, types of accomplices, forms of complicity, criminal liability of accomplices, voluntary renunciation of criminal purpose of accomplices, sentencing of accomplices.

Відповідальна за випуск
кандидат юридичних наук, доцент **Ус О. В.**

Підписано до друку _____.____.2019 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 1,7. Обл.-вид. арк. 1,9. Тираж 100. Зам. № ____

Друкарня Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, Харків, вул. Пушкінська, 77